

РОЗДІЛ 11 ФОЛЬКЛОРИСТИКА

УДК 398.87

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.19.2.38>

ЛЮБОВ ЯК ВИМІР УСЕСВІТУ В УКРАЇНСЬКІЙ НАРОДНІЙ БАЛАДІ: ОСЯГНЕННЯ АМБІВАЛЕНТНОСТІ

THE LOVE AS A DIMENSION OF THE UNIVERSE IN THE UKRAINIAN FOLK BALLAD: ACHIEVING AMBIVALENCE

Павлова А.К.,

*orcid.org/0000-0001-6214-8738**кандидат філологічних наук, доцент,**докторант кафедри фольклористики**Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

У статті простежено модус осмислення любові в українській народній баладі, проаналізовано зв'язок категорії «любов» із категоріями «моральний вибір» та «моральна відповідальність», діалектику суцього й належного в міжособистісних взаєминах.

У публікації акцентовано, що екзистенція любові в традиційних баладах про кохання та шлюбні взаємини часто оприявнюється через рецепцію героя фольклорного твору. Своєрідне подання сюжетної основи через спогад – це не лише специфіка текстотворення, а й психологічний прийом, оскільки саме в такій проєкції розкривається важлива сутність зображуваної виняткової події. Любов, віддзеркалюючись у спогадах, розриває одвічні антиномії, як-от «добро – зло», «минуле – майбутнє». У цьому аспекті виокремлюється також діалог із його емотивністю та з'ясуванням сутнісних характеристик дійових осіб. Сенсотворчий характер почуття підтверджується на рівні поетичної структури, оскільки персонаж постає не в усій палітрі життєвого циклу, а в помежових ситуаціях.

Народна балада репрезентує кохання як вимір Усесвіту в усій різноманітності та всеосяжності. У ліро-епічному творі світ розкривається не на емпіричному, а на метафоричному рівні, однак почуття, попри це, виявляється не менш справжнім, сильним, динамічним, як у реальному житті конкретних особистостей. У баладній пісні концепція любові подана в системі домінуючих морально-етичних категорій, і саме через осмислення цього феномену відбувається осягнення всього духовного універсуму людини. Особлива людська реальність репрезентується на рівні одвічної проблеми буття / небуття, оскільки смерть – це кінець земного існування, нищення найважливішого людського блага, своєрідний бунт проти ворожих сил, соціальних та історичних обставин, а також пересторога для тих, хто нівелює цінність та сенсотворчий характер кохання. Любов – це величезна рушійна сила, яка не залежить від волі людини, але в екзистенційній свідомості є тим важливим критерієм, через який пізнається сутність іншої етичної категорії – сенс життя.

Ключові слова: антропологічна модель, народна балада, ліро-епічна пісня, любов, сенс життя, вимір Усесвіту, морально-етична категорія.

The article traces the mode of understanding love in the Ukrainian folk ballad, analyzes the relationship between the category of “love” and the categories of “moral choice” and “moral responsibility”, the dialectic of being and proper in interpersonal relationships on the example of a ballad.

The publication emphasizes that the existence of love in traditional ballads about love and marriage is often manifested through the reception of the hero of the folklore work. A peculiar representation of the plot basis through memory is not only the specificity of text creation, but also a psychological technique, because it is in such a projection that the important essence of the depicted exceptional event is revealed.

Love, reflected in the memories, breaks the eternal antinomies: good – evil, past – future. In this aspect, the dialogue with its emotionality and clarification of the essential characteristics of the protagonists of the folklore work is also distinguished. The meaningful nature of love is confirmed at the level of poetic structure, because the folk hero appears not in the whole palette of the life cycle, but, as a rule, in borderline situations.

Folk ballad represents love as a dimension of the universe in all its diversity and comprehensiveness. In a lyrical-epic work, the world is revealed, in fact, not on an empirical but on a metaphorical level, however, despite this, the feeling is no less real, strong, dynamic, as in the real life of specific individuals. In the ballad song, the concept of love is presented in a system of dominant moral and ethical categories, and it is through the understanding of this phenomenon that the whole spiritual universe of man is comprehended. The special human reality is represented at the level of the eternal problem of being – non-being, because death is the end of earthly existence, the destruction of the most important human good, a kind of rebellion against hostile forces, social and historical circumstances, and a warning to those who undermine the value and meaning of love. Love is a huge driving force that does not depend on the will of man, but in the existential consciousness appears as an important criterion through which the essence of another ethical category is known – the meaning of life.

Key words: anthropological model, folk ballad, lyric-epic song, love, meaning of life, dimension of the Universe, moral and ethical category.

Постановка проблеми. В українському народному ліро-епосі концепція любові пов'язана з домінантними моральними імперативами особистості, переконаннями, виокремленням сенсу та мети життя, естетичною практикою. У фольклорній свідомості етносу концепт «любов» асоціюється з відродженням та «народженням згори» (за християнською моделлю), а у філософському осмисленні – з рухом від іманентного до трансцендентного.

У традиційній ліро-епічній пісенності кохання оприявнюється екзистенційно: через спокуси, пристрасті, радість спілкування, духовне єднання, драматизм буття. Навколо цього концепту виникає ціла семіотична система, адже уявлення про це почуття ґрунтуються на певних символах, які від першого осягнення себе у світі й упродовж життя входили у життєве коло людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Народні балади були й залишаються предметом інтегрованих досліджень українських та зарубіжних учених. Видатний сучасний фольклорист В. Давидюк у «Вибраних лекціях із українського фольклору (в авторському дискурсі)» приділяє увагу детермінації та генезі терміна «балада», класифікації та характеристиці основних сюжетів цих ліро-епічних творів, у яких постає проблема амбівалентності любові.

Серед баладних мотивів – особливості вибору пари, чарування та отруєння, битва парубків за обраницю, самогубство через неприйняття життя з нелюбом тощо. На думку фольклориста, останні балади споріднені з купальськими піснями про обрядову «царівну», яка через осоружного залицяльника – обрядового «царойка» – встромляє ніж у серце або стає деревом [4, с. 303].

Дослідниця Ю. Емер у монографії «Сучасний пісенний фольклор» досліджує світомоделювальний потенціал зразків усної традиційної культури, зокрема особливості комунікативного процесу, взаємодію фольклорної картини світу та концептосфери на прикладі пісень, частівок, куплетів. Учена детально аналізує дискурсивнотворчі та жанротворчі концепти «любов» та «війна» у традиційній пісенності, а також концепт «любов» – аксіологічно наповнену категорію, яка відіграє важливу роль у процесі людинотворення. Авторкою акцентовано, що кохання – це почуття, яке не залежить від людської волі, зовнішніх ознак, значно впливає на психологію особистості, змінюючи її та штовхаючи на різні вчинки (від жертвності до вбивства) [14, с. 96–102].

Досліджуючи поетику образів та символів народних балад, А. Чуй акцентує на особливостях

портрету героя фольклорного твору, поданого за законами етноестетики. На прикладі ліро-епічних пісень про кохання учений простежує специфіку творення образів та пов'язані з ними асоціації. Науковець наголошує, що в баладах важливий модус осмислення людини та природи як єдиного цілого – живого, одухотвореного світу [13, с. 69].

За традицією народнопоетичної символіки, фольклорні персонажі зображені як пара голубів («Ой там на горі стоять два дуби»), як пара лебедів («Ой на морі та на тихой і воді») тощо. Використання цих образів-символів сприяє реалізації виховної функції пісенного твору, виокремленню аксіологічних компонентів концепту «любов» (вірність, ніжність, жертвність, турбота тощо) [13, с. 67].

Постановка завдання. Балада була й залишається предметом наукових студій щодо генези, класифікації, жанрових домінант, тематики, мотивів, образної системи, особливостей поетики тощо, однак проблема амбівалентності любові в аспекті сенсотворення людського буття потребує синтетичного осмислення. Магістральними завданнями публікації є такі:

- з'ясувати сутність любові як виміру Всесвіту в народній баладі;
- виокремити зв'язок категорії «любов» із категоріями «моральний вибір» та «моральна відповідальність»;
- простежити діалектику суцього й належного в міжособистісних взаєминах на прикладі баладного твору.

Виклад основного матеріалу. Антропологічна модель українського ліро-епосу, представлена на рівні екзистенції героя фольклорного твору, виявляє суб'єктивність через амбівалентність любові, коли кожен обирає себе, свій життєвий сенс, свій шлях, а також обирає іншу людину, в якій утілена одвічна мрія. Феномен кохання розкриває також певну ірраціональність. Балада наближує реципієнта до осмислення важливих констатацій: особистість несе відповідальність за те, якою вона є, як вона вплине на життя інших. Зауважимо, що екзистенціалізм, підносячи людину як володаря буття, покладає на неї цілковиту відповідальність за це існування у світі [10, с. 323].

Концепція любові представлена у ліро-епічній пісні, зокрема баладній, через рецепцію героя фольклорного твору. Наприклад, сюжет моделюється у формі спогаду, завдяки якому розкривається важлива сутність зображуваної події. Це пов'язано з феноменом переживання, осмислення якого розриває весь часопросторовий континуум, адже почуття любові постійно

відновлюється в спогадах. Персонаж поданий не в усій сукупності життєвого реалістичного циклу, а лише в певні важливі моменти життя. Світ балади у репрезентації наратора – це світ незабутніх спогадів, що усвідомлюється не як емпіричний, а як метафоричний. Завдяки поетичній моделі любов постає не менш реальною і справжньою, як у повсякденному бутті реальних людей. За С. К'еркегором, жодна дійсність не може так задовольнити і сутнісно наповнити людину, як спогад, адже лише в ньому є така реальність, якої нема в самій дійсності. Саме у спогадах будь-які життєві взаємини стають позачасовими [5, с. 41].

Зображення закоханих завдяки традиційній символіці як голуба й голубки надає зображуваному через спогад подіям позачасовості. Прекрасне переходить у категорію піднесеного: Під дубиною, під зеленою / Сидів голубчик з голубиною / Сиділи вони, притулялися, / Сивими крильцями вгарталися. /– Ой ти, голубе, ти серце моє, / За життя твоє дала б я своє [3, с. 171].

Вірна любов у фольклорному творі вияскравлюється на тлі антиномії «життя – смерть»: убивство поштером коханого – зваблення нелюбом голубки – страждання через втрату любові. У екзистенційній свідомості відбувається перенесення описуваної події з онтологічного рівня на ідеалістичний, оскільки показ відданого, жертвовного почуття – це прагнення оповідача досягнути гармонію світу, заглибитися у внутрішній духовний вимір героя: «Який світ гарний, нис з ким жити» [3, с. 171]. Варіант цієї балади з початком «Ой там на горі / Ой там на крутій / Ой там сиділа пара голубів» наводить В. Давидок у «Вибраних лекціях з українського фольклору (в авторському дискурсі)» [4, с. 303–304].

У другому томі видання «Бойківські народні пісні» упорядника В. Сокола подано чотири варіанти цього твору. Лише в одному зразку наявний фінал, де «стрілець з темного луку» відпускає голубку, яка не може змиритися з втратою коханого: «Лети, голубко, в широке поле, коли ти в мене жиєш в неволи» [3, с. 169]. Концепція любові представлена в пісні «Під дубиною, під зеленою» в аксіологічному ключі: численні лексеми-демінутиви (*голубчик, крильцями, водиці, миленький, чорнобривенький, личка, вічка тощо* [3, с. 169]) в слотах поетичної моделі визначають моральні імперативи оповідача зокрема і соціуму загалом.

На думку сучасних дослідників О. Молодичук та В. Шиманської, серед особливих характеристик баладної пісні вирізняється так звана одноконфліктність, яка оприявнюється за законами драматизму завдяки мові і вчинку [7, с. 55].

Екзистенційна репрезентація любові в ліро-епічному творі подана на рівні антиномій «воля – неволя», «жити – не жити», «бути – не бути».

Любов у баладах репрезентується як специфічна морально-етична категорія, яка відіграє важливу роль у осмисленні духовного універсуму людини. Так, показано силу почуття, яке не залежить від людської волі, заповнює свідомість настільки, що світ обертається навколо нього. Кохання стає сенсотворчим критерієм для всього життя, постаючи то щастям, то стражданням. У пісні «Закохався козак зі своєю Марисею» любов осмислюється як вимір Усесвіту, основа всього сущого. Драматизм поглиблюється ще й тим, що асоціативно утверджені образи-обереги вирізняються в антиноміях і запереченнях: мати перешкоджає щастю свого сина: – Козаче, козаче, твоя мати знає. / Вна для твого серця кращою шукає [3, с. 158]. Зрештою, повстаючи через несправедливість – нерозуміння – неприйняття, закохани зважуються стати на «смертєвну дорогу». Унеможливлення надії бути разом зі своїм милим / милою асоціюється у героїв зі смертю [3, с. 159].

У пісні «Ішов відважний гайовий» подано трагічний випадок, коли парубок на полюванні замість «сернятка» влучає у свою наймилішу, найдорожчу, а тоді і сам вдається до самовбивства через втрату коханої: Він вимірвав, він вистрілив, / В саме серце собі вцілів. / Нема мої миленької / І я не буду жив [3, с. 174]. Сюжет загибелі парубка через кохану, яка померла у час розлуки, наявний у баладі «Зайшов місяць, зайшов блідий». Закоханий юнак убиває себе з «лівольвера», застерігаючи перед смертю: – Краще було, батьку старий... / Не питайтеся... / Де ся кохає молода пара, / Не мішайтеся [3, с. 158].

Дослідниця Ю. Емер у монографії «Моделювання світу в сучасному пісенному фольклорі: когнітивно-дискурсивний аспект», аналізуючи фреймовий склад концепту «любов» у народній пісні, куплетах, частівках, акцентує на жанрово детермінованій концептуальній лакунарності: «Склад фреймів, що репрезентують концепт, за спільності деяких кадрів може різнитися. Кожен із фреймів, що структурують фольклорний концепт, залежно від жанру складається з різної кількості субфреймів, актуалізує різні слоти, представляючи їх із різним ступенем деталізації» [14, с. 102].

Моделювання фреймів із зовнішньою та внутрішньою модальними рамками можна простежити на прикладі традиційних ліро-епічних творів, де йдеться про зраду. У баладі «За горами сонце кипить» відбувається вербалізація слотів відповідно до моделі нарративу: розлука – «сонце

заходить», «сонце кипить», «далека дорога», «далеко»; переживання розлуки з коханим – «не забувай», «остаюся сирота»; зрада – «лист за листами», «батько прочитав», «має другу», «давно вже забув». У фіналі пісні наявна деталізація слоту «самогубство» (молода жінка гине через нерозсудливість чоловіка, який її випробовував на вірність): Чотири коробочки сірки / В гарячій воді розвела. / Чотири записки на стіл положила, / І випила отрую аж до дна [2, с. 74].

Деталізація слотів представлена в багатьох народних піснях із мотивом зради. Зокрема, в зразку «Ой знайду я до кімнати» схвильована дівчина через нерозділене кохання тоне в глибокім Дунаю: «іншу кохаєш» – «не кохаю»; «з розуму зводиш» – «не зводжу»; «серця не маю» [2, с. 80]. У творі «Ой у лузі при дорозі» безнадійно закохана стріляє в себе з револьвера через нездійснені сподівання на щасливі взаємини: «мій миленький вінчається»; «розлучив мене товариш і товаришка моя» [2, с. 81]. Героїня фольклорного твору вважає кохання долею з неба, найвищою цінністю життя. Згідно з біблійною концепцією любові, вона здатна все здолати, усе перемогти, бо «хто побідить, дам йому сісти зо мною на престолі моїм, яко ж і я побідив, і сів з Отцем моїм на престолі Його» [8, с. 182]. Екзистенція любові в баладі слугує ствердженню магістральних християнських констант: «Радуйтеся з тими, хто радується, і плачте з тими, хто плаче» [8, с. 114]. Дилема «життя – смерть» наявна у кількох ракурсах: смерть – це руйнація найвищого людського блага, смерть – протест проти ворогів кохання, проти соціальних та історичних обставин, смерть – пересторога для тих, хто нівелює велич глибинних людських почуттів, смерть – шлях до досягнення сутності любові, нетлінної, вічної. Отже, в баладній пісні справжня любов є виміром Усесвіту, його величною божественною суттю.

Антропологічна модель українського ліро-епосу структурована за етичними та естетичними категоріями, які постійно оприявнюються у різних діалектичних аспектах. Любов належить також до магістральних цінностей українського етносу. Народна балада оприявнює беззаперечний зв'язок цієї категорії з моральним вибором та моральною відповідальністю.

У баладному творі любов із її людинотворчою функцією виокремлюється ще і як філософсько-антропологічна категорія. Наприклад, теолог і філософ К. Льюїс, вирізняючи кохання-потребу, кохання-дарунок, кохання-оцінку, наголошує, що «закоханість не шукає свого, не шукає земного

щастя, виводить за межі самості. Вона схожа на звістку з вічного світу. І все-таки вона не Любов. У всій своїй величі та самозреченні вона може призвести і до зла. Ми помиляємося, думаючи, що до гріха веде бездуховне почуття. До жорстокості, неправди, самогубства і вбивства веде не минуша хіть, а висока істинна закоханість, щира і жертвна понад будь-яку міру» [6, с. 295].

У багатьох піснях показано, що і величезна, сильна любов часто стає нищівною силою. В етичному вимірі позбавлення життя іншої людини – це не лише руйнація цінностей, гармонії, а нищення цілого світу, адже людина – це мікрокосмос (за Г. Сковородою). Саме в такі моменти виявляється прагматика фольклорного твору – спонукати до роздумів, сутнісної оцінки подій, явищ, особистостей, сприяти формуванню кола ціннісних імперативів [9, с. 158–159]. Аналіз баладних текстів підтверджує важливу констатацію: у людському житті кохання постає не лише на чуттєвому рівні, а й на гносеологічному, оскільки це почуття є домінантою творення людського в людині, пов'язане зі самовдосконаленням. Визначаючи найважливішу сутність людського існування, філософ В. Соловйов вважає, що сенс полягає в тому, щоб пізнати істину та досягти абсолютного буття. Для цього, очевидно, потрібно вийти за межі індивідуальності, і саме любов стає тим чинником, що розмикає кордони цього феноменального світу, створює особливу модель існування: жити не тільки у своєму «Я», а й у «Іншому», залучаючи до свого світу світ коханої людини. Любов утверджує беззаперечну важливість іншої людини, оскільки через егоїзм ніхто не може цього досягнути [15, с. 83].

У баладній пісні концепція любові оприявнюється і на рівні мети, і на рівні ідеї. І якщо говорити про творчу стратегію та консекутивність, типізація та метафоризація в ліро-епічному творі розкривають феноменальне буття українського етносу, модель належного замість суцього [10, с. 158]. Очевидно, що в любові відбувається єднання не лише закоханих, а й цілого світу. «Досконалий світ не повинен продовжуватися в чомусь іншому, не повинен нічого народжувати, він залишається для вічності, залишається самим у собі» [1, с. 25].

Представник класичного бароко Г. Сковорода вважає любов осередком усього духовного універсуму, адже закохана людина здатна запалити це почуття, засноване на доброті, ніжності, чесності й у серцях інших. Саме кохання підіймає особистість до усвідомлення божественної суті

Усесвіту, концентрує в собі тілесне та духовне буття людини, яка має первинне метафізичне тяжіння до цього величного почуття [12, с. 84–85].

У народних баладах із наявною типізацією образів любов усвідомлюється не лише як взаємини між чоловіком та жінкою, не лише як феномен переживання, страждання, а і як конструкт моделювання справжнього буття, на рівні калокагатії як синтезу добра і краси. Кожна подія окремих людей виходить за межі емпіричного буття і певним чином входить у простір інших членів соціуму, впливаючи на їхні життєві сенси: «Любов, любов, початок, середина і кінець, альфа і омега» [11, с. 106].

Висновки. Сутність фольклорного образу, його портретні та психологічні ознаки в баладах роз-

криваються не через «авторський опис», а через безпосереднє подання подій, поведінки та діалог. Ця особливість ліро-епічного твору також посилює напруженість сюжету, емотивність та вирізняє площину драматичного конфлікту.

У баладному творі екзистенція любові багатогранна: не висловлена на вербальному рівні, вона стає висловленою на рівні вчинків, які часто є несподіваними, дивними або викривальними щодо утаємниченої сутності людини. Любов у баладі постає метафізичною силою, яка сприяє возз'єднанню різних сфер світу в єдине ціле, єдиний континуум. Кохання у ліро-епосі виявляється своєрідним виміром Усесвіту, світової гармонії, де все існує не задля власного «Я», а задля єдності й повноти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бердяев Н. Эрос и мораль. Эрос и личность : Философия пола и любви. Харьков : Фолио, 2008. 161 с.
2. Бойківські народні пісні / записи та впорядкування Василя Сокола. Львів, 2020. Т. 1. 474 с.
3. Бойківські народні пісні / записи та впорядкування Василя Сокола. Львів, 2021. Т. 2. 592 с.
4. Давидюк В.Ф. Вибрані лекції з українського фольклору (в авторському дискурсі) : навчальний посібник. Вид. третє, виправл., доп. і перероб. Луцьк : ПВД «Твердиня», 2014. 448 с.
5. Кьеркегор С. Наслаждение и долг. Киев : AirLand, 1994. 504 с.
6. Льюис К.С. Просто христианство. Любовь : собр. соч. в 8 т. Т. 1 / пер. с англ.: Н. Трауберг и др. Москва : Фонд о. Александра Меня; Дом надежды, 2006. 304 с.
7. Молодичук О. Шиманська В. Вербалізація концептуальної парадигми життя/смерть в українських народних баладах. *Філологічний часопис*. 2019. Вип. 2 (14). С. 54–60. URL: https://library.udpu.org.ua/library_files/filologichniy-chasopys/2019/2/9.pdf (дата звернення: 09.11.2021).
8. Новий Завіт / переклад П. Куліша. The New Testament in Ukrainian, translated by P. Kulish in 1871. 195 с. URL: https://ebible.org/pdf/ukr1871/ukr1871_all.pdf (дата звернення: 09.11.2021).
9. Павлова А.К. Наративні характеристики епічної пісні: творча стратегія та консеквтивність. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: філологічні науки*. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2017. Випуск 43. С. 157–161.
10. Сартр Ж.–П. Сумерки богов. Москва : Политиздат, 1989. 396 с.
11. Сковорода Г.С. Байки харківські. Афоризми. Харків : Прапор, 1972. 132 с.
12. Сковорода Г.С. Твори. У 2 т. Харків : Майдан, 2010. 1400 с.
13. Чуй А. Народні балади про кохання: поетика образів та символів. *Рідний край*. 2016. № 1 (34). С. 66–70.
14. Эмер Ю.А. Современный песенный фольклор: когниции и дискурсы. Томск : Изд-во Том. ун-та, 2011. 266 с.
15. Solovyov thought [sexual] love something more, namely a reintegration, the unity of masculine and feminine. For love is the desire for the “divination” of man, or even for making him immortal. Weimann A. Walicki's Analysis of Solovyov's Views. *Соловьевские исследования*. 2014. Вып. 4 (44). С. 76–89.